

Джунусалієва Г. Д., Ковальська Н. А.
Одеський державний економічний університет (Україна)

КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Досліджено причини та механізми комунікативних девіацій у контексті сучасної теорії мовної комунікації. Розглянуто сутність і природу комунікативних невдач, надано характеристику видів неуспішної комунікації. Визначено зміст базових понять теорії мовної комунікації в аспекті вивчення комунікативних девіацій.

Ключові слова: інтенція, перлокуція, комунікативна девіація, комунікативний збій, комунікативний провал, комунікативний шум, комунікативний бар'єр, комунікативне ускладнення, комунікативне самогубство, негармонійне спілкування, комунікативний дискомфорт, комунікативний конфлікт.

Процеси глобалізації, які відбуваються в сучасному світі, а також відкритість і доступність інформаційного простору, що зумовлює високорозвинуті суспільства все активніше використовувати різноманітні комунікативні технології, зумовили формування і динамічний розвиток нової галузі гуманітарного знання – теорії комунікації, зокрема теорії мовної комунікації.

У зв'язку з цим актуальними стають дослідження організації комунікативного процесу за допомогою природної мови, аналіз мовленнєвої поведінки комунікантів у різних типах цілеспрямованої соціальної вербальної дії, пошук шляхів підвищення ефективності мовної комунікації, вивчення національно-культурної специфіки мовленнєвого спілкування, виявлення не тільки успішних мовленнєвих взаємодій, а також причин комунікативних конфліктів і невдач, надання рекомендацій і визначення шляхів щодо їх подолання.

Досягнення позитивних результатів у процесі міжособистісного спілкування залежить від дотримання учасниками комунікації законів і правил комунікативного кодексу, а також правильної організації мовного коду. Однак практично на кожному етапі комунікативного процесу можуть траплятися так звані комунікативні девіації (комунікативні невдачі), що ускладнюють, а іноді й унеможливають досягнення комунікантами поставлених цілей і взаєморозуміння, призводячи до негативного результату спілкування. Збої та комунікативні перешкоди можуть відбуватися як через об'єктивні, так і суб'єктивні причини. Тому виникає актуальна проблема дослідження сутності та природи цих негативних явищ, що виникають у ситуаціях реального міжособистісного спілкування.

Метою і завданням дослідження є:

- визначення змісту базових понять теорії мовної комунікації в аспекті комунікативних девіацій;
- виявлення ознак, причин і механізмів неуспішної мовної комунікації;
- розгляд сутності та природи комунікативних невдач.

Аналіз останніх досліджень за проблематикою роботи дозволяє констатувати, що в сучасній українській лінгвістиці активно висвітлюються і досліджуються теоретичні питання, проблеми і завдання теорії мовної комунікації, зокрема питання, пов'язані з аналізом комунікативних девіацій, такими вченими-мовознавцями, як Ф.С. Бацевич, А.Д. Белова, О.І. Морозова, В.Ю. Паращук, Г.Г. Почепцов, Т.В. Радзієвська, О.А. Семенюк, Л.Л. Славова, О.В. Фадєєва, І.С. Шевченко, О.В. Яшенкова.

Українські науковці розглядають мовну комунікацію на лінгвістичних, когнітивних, соціальних і культурних засадах. Однак ця галузь соціально-наукового

знання, що досліджує перш за все вербальну комунікацію, дотепер не має однозначної назви як у вітчизняному, так і пострадянському мовознавстві. Наприклад, у наукових джерелах вона визначається, як “комунікативістика”, “комунікалогія”, “комунікативна лінгвістика”, “теорія і практика комунікації” [1, 3, 4].

Семенюк О.А., Паращук В.Ю., Яшенкова О.В. визначають цю інтерлінгвістичну дисципліну термінологічним словосполученням – “теорія мовної комунікації” (з лат. *communico* – спілкуюсь з кимось). Ми вважаємо, що саме така назва є найдоцільнішою, оскільки однозначно вказує на об’єкт її дослідження.

Так, О.А. Семенюк і В.Ю. Паращук трактують теорію мовної комунікації як комунікативну дисципліну, яка “синтезує погляди на мову як комплексну інформаційно-семіотичну систему, засіб комунікації, пізнання та культурний код нації” [3, с. 8]. За О.В. Яшенковою – це “напрямок сучасної лінгвістики, спрямований на вивчення закономірностей, складників і чинників комунікативної діяльності людини, яка здійснюється на основі природної мови” [4, с. 112].

Отже, теорія мовної комунікації ґрунтується на функціональному підході, який розглядає мову як засіб комунікації. Її об’єктом є людська природна мова у всіх можливих виявах, а предметом – мовна комунікативна діяльність у реальних ситуаціях людського спілкування.

Як було вищезазначено, виявлення комунікативних невдач, їх причин і механізмів, а також шляхів подолання є одним із завдань теорії мовної комунікації. Саме вивчення сутності та природи цих явищ є **предметом дослідження** статті.

Ідеальною моделлю успішної мовної комунікації є максимально ефективна комунікація, за умов якої мовець (адресант) досягає своєї інтенції (стратегічної мети, комунікативного наміру) в атмосфері комунікативного комфорту, гармонії. Але у процесі реального спілкування часто спостерігається ситуація, коли адресант і адресат не можуть цілком зрозуміти один одного.

Комунікацію вважають успішною та ефективною, якщо вона адекватна, тобто обов’язково досягається, з погляду комунікантів, достатнє порозуміння. В іншому випадку йдеться про неуспішну комунікацію, тобто такий інформаційний обмін, що унеможливорює досягнення запланованого перлокутивного ефекту – результату мовленнєвого впливу на адресата, що може відповідати або не відповідати наміру адресанта [4, с. 118].

Ознакою неуспішної комунікації є комунікативний збій (недостатнє розуміння партнера по комунікації) або навіть комунікативний провал (неадекватна комунікація), повне нерозуміння між комунікантами.

Яшенкова О.В. для позначення різного типу непорозумінь під час спілкування використовує термін “комунікативна невдача”, визначаючи його як “негативний результат комунікації (спілкування), недосягнення адресантом комунікативної мети та прагматичних спрямувань, а також відсутність взаєморозуміння та згоди між комунікантами” [4, с. 115].

До комунікативних девіацій зараховується нездійснення або неповне здійснення комунікативного наміру адресанта через повне або часткове нерозуміння його повідомлення адресатом, а також непередбачуваний і небажаний ефект (наприклад, образа, роздратування, подив), що виникає під час спілкування. Їх пов’язують з особистими характеристиками комунікантів, обставинами спілкування, процесами вербалізації та розуміння, труднощами досягнення комунікативних і практичних цілей, порушенням принципу комунікативної контактності.

Сучасні американські дослідники Кларк Г. і Карлсон Т. виокремлюють чотири етапи мовленнєвого спілкування, на яких трапляються комунікативні збої або провали,

визначаючи, що неуспішність мовної комунікації може бути зумовлена такими причинами:

- 1) адресат не отримав повідомлення;
- 2) адресат не сприйняв отриманого повідомлення;
- 3) адресат не зрозумів отриманого повідомлення;
- 4) адресат не розділяє поглядів адресанта щодо реалізації певної ситуації [2].

Також причиною комунікативних девіацій може бути комунікативний шум, або комунікативні бар'єри, а саме: телефонне повідомлення не доходить до адресата через переривання телефонного зв'язку (фізичний бар'єр); адекватне декодування отриманого повідомлення не відбувається через незнання адресатом мовного коду, що використовує адресант (лінгвістичний бар'єр); комуніканти не досягають згоди через вікову різницю (соціальний бар'єр).

Варто зазначити, що непорозуміння між учасниками спілкування не завжди призводять до неуспішної комунікації. Відповідно до цього розрізняють повну комунікативну невдачу і комунікативне ускладнення. Комунікативні ускладнення можуть бути нейтралізовані за допомогою таких додаткових мовленнєвих дій, як перепитування, уточнення, пояснення, навідного запитання, перефразування. Такі дії сприяють відновленню нормального подальшого розвитку інформаційного обміну.

Крім того, у процесі комунікації можуть траплятися грубі помилки, які називають "комунікативним самогубством". Така помилка адресанта під час комунікації може зробити подальший інформаційний обмін неефективним.

У теорії мовної комунікації в аспекті розгляду комунікативних невдач виділяють таке поняття, як "негармонійне спілкування". Під негармонійним спілкуванням визначають тип мовленнєвої взаємодії, який має принаймні одну з таких характеристик:

- вербальне чи невербальне вираження негативних настанов щодо змісту мовлення або особистості співрозмовника;
- неприйнятна для одного чи обох співрозмовників тональність мовлення;
- неузгодженість або конфронтаційність мовленнєвих стратегій і тактик співрозмовників;
- відсутність щирої зацікавленості у предметі розмови або змісті висловлювання;
- відсутність ефективного результату комунікативного акту.

Тобто, таке спілкування різниться за причинами, що зумовлюють дисгармонію; за ступенем її прояву (від легкого комунікативного дискомфорту в одного комуніканта до відвертого комунікативно-міжособистісного конфлікту); за особливостями поведінки учасників комунікації; за способом долання комунікативних перешкод.

Сучасні українські лінгвісти також надають характеристику спілкуванню з боку несприятливих умов, які часто виникають у процесі міжособистісної взаємодії, визначаючи їх поняттям "комунікативний дискомфорт". Причому комунікативний дискомфорт може відчуватися під час діалогу незалежно від наявності комунікативної невдачі, проте останні практично не існують без комунікативного дискомфорту.

Досліджуючи причини неуспішної мовної комунікації, варто зупинитися на характеристиці такої складової комунікативної девіації, як комунікативний конфлікт, який характеризується не стільки непорозумінням повідомлення адресанта, скільки неузгодженістю намірів співрозмовників, зіткненням їхніх інтересів, розбіжністю в поглядах. Однак, конфліктне спілкування не завжди буває неуспішним, тому що передбачає розвиток комунікативної події, що може завершитися не тільки комунікативною вдачею для одного з комунікантів і навіть комунікативним компромісом для обох комунікантів.

Отже, в реальній ситуації спілкування можуть спостерігатися різні явища, що

створюють певні труднощі для мовленнєвих партнерів. Успішність чи неуспішність комунікації, її результат залежить від багатьох умов. Серед них для теорії мовної комунікації найважливішими є ті, що пов'язані з комунікативною і мовною компетенціями учасників інформаційного обміну.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновки, що комунікативні девіації зумовлені впливом практично всіх складових комунікативного акту: психологічних, духовних, когнітивних та інших якостей адресанта й адресата. Неправильність спілкування часто стає причиною міжособистісних конфліктів. Неуспішність, неефективність мовної комунікації передусім полягають у порушенні норм і законів комунікативного кодексу (системи принципів, правил і конвенцій спілкування, які регулюють мовленнєву поведінку учасників комунікації і ґрунтуються на певних категоріях і критеріях), недотриманні стандартів культурної поведінки, етичних і естетичних норм використання вербальних / невербальних засобів взаємодії. Тому головною умовою запобігання й усунення комунікативних невдач є комунікативна грамотність, тобто володіння сукупністю знань, умінь і навичок ефективною, успішною комунікативною взаємодією, що уможлиблюють безконфліктне мовне спілкування.

На нашу думку, в аспекті виявлення причин комунікативних девіацій у контексті теорії мовної комунікації треба зосередити увагу на детальному розгляді й аналізі таких понять, як “комунікативний кодекс”, “комунікативний саботаж” з метою визначення правил і засобів організації вербального контакту для оптимізації інформаційного обміну та запобігання негативних наслідків комунікації між учасниками комунікативного акту.

Л і т е р а т у р а :

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології : монографія. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 236 с.
2. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов / отв. ред. Б.Ю. Городецкий. – М. : Прогресс, 1986. – 423 с.
3. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О.А. Семенюк, В.Ю. Паращук. – К. : ВЦ “Академія”, 2010. – 240 с.
4. Яценкова О. В. Традиції та напрями розвитку теорії комунікації в інформаційному суспільстві // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. праць. – К. : Логос, 2004. – Вип. 5. – С. 111–121.

Джунусалиева Г. Д., Ковальская Н. А. Коммуникативные девиации в контексте теории языковой коммуникации.

Исследуются причины и механизмы коммуникативных девиаций в контексте современной теории речевой коммуникации. Рассматриваются суть и природа коммуникативных неудач, характеризуются виды неуспешной коммуникации. Определяются содержание базовых понятий теории речевой коммуникации в аспекте изучения коммуникативных девиаций.

Ключевые слова: интенция, перлокуция, коммуникативная девиация, коммуникативный сбой, коммуникативный провал, коммуникативный шум, коммуникативный барьер, коммуникативное усложнение, коммуникативное самоубийство, негармоничное общение, коммуникативный дискомфорт, коммуникативный конфликт.

Dzhunusalieva G. D, Kovalskaya N. A. Communicative deviations in a context of the theory of speech communications.

The reasons and mechanisms of communicative deviations in a context of the modern theory of speech communications are investigated. The essence and the nature of communicative failures are considered, kinds of unsuccessful communications are characterized. The base theoretical concepts of the speech theory – communications are defined in aspect of communicative deviations studying.

Keywords: intention, perlocution, communicative deviation, communicative mistake, communicative failure, communicative noise, communicative barrier, communicative complication, communicative suicide, inharmonious dialogue, communicative discomfort, communicative conflict.